

ӘОЖ 316.47

Ж.А. Нұрбекова*, З.Ж. Жаназарова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

*E-mail: janaranur@yahoo.com

Әлеуметтік жұмыстың ғылым ретіндегі мәні

Қоғамдық құбылыс ретінде пайда болған, адамдардың ерекше іс-әрекет саласы ретіндегі әлеуметтік жұмыс белгілі бір даму жолын өте келе жиі арнайы ғылыми зерттеулердің объектісіне айналады.

Әлеуметтік жұмысты ғылыми ұғыну қоғамдық өмірде қайырымдылық феноменінің рөлін анықтаудан, сонымен бірге адамдарды әлеуметтік қорғауды, мұқтаждарға көмек көрсетуді, әртүрлі философиялық, психологиялық, психотерапиялық, әлеуметтанулық, медициналық келулерді ғылыми негіздеу талпыныстарынан басталды. Әлеуметтік жұмыстың теоретикалық негізделуі қазіргі уақытта үш бағытта жүріп келе жатыр деп айтуға болады. Біріншіден, әлеуметтік жұмыстың әлеуметтік философия, әлеуметтік тарих, саясаттану, әлеуметтік психология, мәдениеттану секілді пәндер арасындағы орны анықталады. Екіншіден, әлеуметтік жұмыстың зерттеудің өзіндік объектісі ретіндегі өзінің теориялық константтарына іздеу жүргізіледі; үшіншіден, оның басқа адам және қоғам туралы ғылымдар мен өзара байланысы анықталады.

Әлеуметтік жұмыстың ғылым ретіндегі шетелдік тәжірибесін талдауда оның теориялық негізделуінің алғашқы қадамдары қайырымдылық қызметінің дамуымен байланысты екенін дәлелдейді.

Түйін сөздер: әлеуметтік жұмыс, қоғам, әлеуметтік қорғау, қызмет.

Zh. Nurbekova, Z. Zhanazarova

The importance of social work as a science

In the article «The importance of social work as a science» analyzes the theories of social work. Theories identify and explore the essential, necessary connections and phenomena inherent in social processes and social development of society and the conditional nature and impact of economic, psychological, pedagogical and administrative impact on the development and behavior of social communities, groups and individuals.

Key words: theory, pedagogical impact, administrative influence, group, identity.

Ж.А. Нурбекова, З.Ж. Жаназарова

Сущность социальной работы как науки

В статье дается анализ теорий социальной работы. Теории выявляют и исследуют существенные, необходимые связи и явления, присущие социальным процессам и социальному развитию общества и обуславливающие характер и результативность экономического, психологического, педагогического и управленческого воздействия на развитие и поведение социальных общностей, групп и личности.

Ключевые слова: теория, педагогическое воздействие, управленческое воздействие, группа, личность.

Қоғамдық құбылыс ретінде пайда болған, адамдардың ерекше іс-әрекет саласы ретіндегі әлеуметтік жұмыс белгілі бір даму жолын өте келе жиі арнайы ғылыми зерттеулердің объектісіне айналады.

Әлеуметтік жұмысты ғылыми ұғыну қоғамдық өмірде қайырымдылық феноменінің рөлін анықтаудан, сонымен бірге адамдарды әлеуметтік қорғауды, мұқтаждарға көмек көрсетуді, әртүрлі философиялық, психологиялық, пси-

хотерапиялық, әлеуметтанулық, медициналық келулерді ғылыми негіздеу талпыныстарынан басталды. Әлеуметтік жұмыстың теоретикалық негізделуі қазіргі уақытта үш бағытта жүріп келе жатыр деп айтуға болады. Біріншіден, әлеуметтік жұмыстың әлеуметтік философия, әлеуметтік тарих, саясаттану, әлеуметтік психология, мәдениеттану секілді пәндер арасындағы орны анықталады. Екіншіден, әлеуметтік жұмыстың зерттеудің өзіндік объектісі ретіндегі өзінің теориялық константтарын іздеу жүргізіледі; үшіншіден, оның басқа адам және қоғам туралы ғылымдармен өзара байланысы анықталады.

Әлеуметтік жұмыстың ғылым ретіндегі шетелдік тәжірибесін талдау да оның теориялық негізделуінің алғашқы қадамдары қайырымдылық қызметінің дамуымен байланысты екенін дәлелдейді.

Әлеуметтік жұмыс саласындағы ғылыми білімнің теориялық өсуі әлемнің көптеген елдерінде екі бағытта дамыды. Біріншісі таным теориясына, танымдық бағыттың үстем болуына негізделген бихевиористік келудегі мінезқұлықтың психологиялық түсіндіру жүйесінде маңызының күшеюі. Екінші бағыт әлеуметтік жұмыстың теориялық алғышарттарын негіздеуге қызығушылықтың өсуімен байланысты.

Осылай, әлеуметтік жұмыс теориясында әлеуметтік қорғау, әлеуметтік кепілдіктер, әлеуметтік қызмет көрсету, қиын өмірлік жағдайға түскен адамдарға көмек және қолдау көрсету туралы жүйелік түсініктер қалыптаса бастады. Бұл ретте әлеуметтік жұмыс теориясына біртұтастық келуге, әлеуметтік технологиялар құқықтық заңгерлік фундаментті жасауға бағытталу күшеюде.

Әлеуметтік жұмыстың ғылым ретінде шетелде ғасырлық даму тәжірибесі әлеуметтік ойлаудың классикалық парадигмаларын модернизациялауын ғана шарттаған жоқ, сонымен бірге қоғамның әлеуметтік қайта құрылуында жаңа ағымдардың ғылыми негізделуін қалыптастырды.

Қазіргі кездегі әлеуметтік жұмыс теориясының дамуы тұрақты пікірталас жағдайында жүруде. Оның ғылымдар жүйесіндегі орны туралы мәселе аса өткірлікпен талқылануда. Ғылым ретіндегі қалыптасқандығы туралы айтуға мүмкіндік беретін әлеуметтік жұмыс теориясының барлық құрылымдық белгілері бар: оның арнайы зерттеу пәні, объектісі, зерттеу пәніне тән заңдылықтар, қызметінің арнайы түсініктері, категориялары, қағидалары мен әдістері бар

өзіне тән. Сонымен бірге қолданбалы ғылымдар тобына жатқызады және пәнаралық ретінде сипаттайды.

Соңғы жылдардағы әлеуметтік жұмыстың теориялық негізделуін жасаудағы келуді талдау көрсеткендей, бұл негізделулер ережедегідей шектес пәндерге сүйенеді. Әлеуметтік жұмыс теориясының мәртебесі әзірше іс-жүзінде белгіленбеген.

Мұндағы жалпы теориялық, салалық, қолданбалы мәселенаманың, сонымен бірге орта деңгейдегі теорияның болуы көзқарасынан «әлеуметтік жұмыс» ғылыми пәнінің ішкі құрылымы, теориялық білімнің деңгейлері анықталмаған. Берілген мәселелерді талдау көбінесе тұрғындарға әлеуметтік қызмет көрсетудің аса өзекті әлеуметтік проблемаларын зерттеу тәжірибесінен шығады.

Ғылыми пән ретіндегі әлеуметтік жұмыстың ғылыми мәртебесін бағалауда екі бағыт басым болып тұр: бірінші бағыт жақтастары әлеуметтік жұмыстың теориялық негізін адам және қоғам туралы бір-бірімен шектес бірнеше ғылым құрайтындығын айтады (әлеуметтік философия, антропология, әлеуметтану, медицина, құқық, психология, этика және т.б.); екіншілері ғылыми пән ретіндегі әлеуметтік жұмыстың жекелігін дәлелдеу талпыныстарын жасауда, оның шегінде теориялық және қолданбалы аспектілері шығады.

Осылай әлеуметтік жұмыстың теориялық негіздерін қарастыруды екі ағым белгіленеді: біреуі практикалық тәжірибені ұғынуға, тұрғындарға әлеуметтік қызмет көрсету тәжірибесі мәселелеріне сүйенеді, басқасы әлеуметтік жұмыстың әртүрлерін, оның қоғамдық құбылыс ретіндегі мәнін негіздейтін, теориялардағы ортақтық және ерекшелікті ұғыну процесінде қалыптасады. Бұл бізді әлеуметтік жұмыс құрылымы түсінігін тереңірек қарастыруға міндеттейді.

Біртұтас білімнің ғылыми жүйесі ретіндегі әлеуметтік жұмыс теориясының сипаттамасы, өзінділігі көп жағдайда құрам, табиғаты мен мазмұнына, жүйе құратын компоненттерге, яғни құрылымына байланысты. Әдетте, құрылым ретінде өзара байланыс өзіне тән тәсілі, белгілі бір компоненттер жиынтығының өзара әрекеті деп түсініледі, ол бұл жиынтыққа органикалық тұтастық, ішкі ұйымдастырушылық және тәртіптілік, сонымен бірге ерекше қасиеттер береді.

Компоненттердің пайда болатын өзара байланыстары нәтижесінде құрылым олардың қасиеттері мен мазмұнын синтезде, жүйенің

жеке компоненттері қасиеттерінің кеңістіктік көрінуін шектейді, функциялардың іске асырылуы үшін қажетті жаңа тұтастықтың ерекше интегративті қасиеттерін тудырады. Жүйелік келу әдіснамалық қағида ретінде бар жүйелерді қарастыру, талдауды ғана емес, сонымен қатар жүйелерді белгілі бір өмір қалыптастырған мақсаттарға жетуге үшін жасау немесе құру, синтезді қарастырады. Жүйелік келудің бұл екіжақтылығы мәселенің шынайы жағдайын және таным әдістері ретіндегі анализ бен синтездің тығыз байланысын бейнелейді.

Жаңа экономикалық базисқа көшу жадайында мемлекеттің әлеуметтік саясатының маңызды бағыты ретіндегі әлеуметтік қорғау мен тұрғындарға әлеуметтік қызмет көрсетудің жүйесін құру осының көрнекті мысалы бола алады.

Тұрғындарға әлеуметтік қызмет көрсету жүйесі өзінің тармақталған мекемелер, қызметтер, орталықтар және басқару органдары құрылымымен, бір жағынан сол жүйені құрайтын адамдар, ұжымдар ұйымдастырушылық қызметінің өнімі, ал екінші жағынан – әлеуметтік жұмыс іске асырылатын, жетілдірілуі мен дамуы жүретін құрылымдық кеңістік, әрекет өрісі болып табылады. Ұйымдастырушылық жұмыстар процесінде құрылым құрамының оптимизациясы, барлық элементтердің бір жүйеге интеграциясы мен модификациясы жүреді.

Әлеуметтік жұмыс теориясы құрылымын әрбір компоненті әлеуметтік процестердің сипатының себебі мен салдары болатын, әлеуметтік дамудың қиын көпорталықты жүйесінің қалыптасуы мен даму процесінің логикалық білім беру формасында сипатталады. Ғылым ретіндегі әлеуметтік жұмыстың зерттеу пәні – әртүрлі деңгейдегі әлеуметтік қатынастар мен өзара байланыстар – сол күрделі полиорталықтас жүйенің бейнесі болып табылады, оның негізгі компоненттері – өзінің биоәлеуметтік табиғи мен, әртүрлі материалды, әлеуметтік және рухани қажеттіліктері мен мүдделердің иесі ретіндегі, әртүрлі білім, мәдениет, өмірлік тәжірибе деңгейіне ие, психологиясымен және әлеуметтік процестерге белсенді қатысу дәрежесімен ерекшеленетін адамдар.

Әртүрлі салада (экономикалық, әлеуметтік, рухани, отбасылық-тұрмыстық) әрекет ететін адамдар әлеуметтік жұмыстың негізгі компоненті және оның жүйесінің басты интеграциялық факторы болып табылуы дәл сол жайт әлеуметтік жұмыс теориясының ғылым ретіндегі құрылымдық мазмұнын қарастырады. Әлеу-

меттік жұмыстың ғылым ретіндегі құрылымы адамдардың бір-біріне қатынасымен ғана емес, сонымен бірге адамдардың идея, білімге қатынасымен, әлеуметтік жұмыстың әртүрлі салалары мен технологияларының өзара байланыстарымен шартталады.

Әлеуметтік жұмыс теориясының салыстырмалы жеке ғылыми білім жүйесі ретіндегі құрылымдық талдауы тұрғындарды әлеуметтік қорғау органдары мен әлеуметтік қызмет көрсету мекемелері, сонымен бірге әлеуметтік жұмыс мамандары иесі болып табылатын өзара байланыстар мен қатынастар сипатын анықтаудан бастау қажет. Функционалдық көзқарасынан әлеуметтік жұмыс субъект пен объектінің өзара әрекеттесуі, объект мақсатты әсер етуге шалдығады, ал субъект сол әсер етуді орындайтын әлеуметтік басқарудың жеке жағдайы ретінде қарастырылуы мүмкін.

Объективті және субъективті категориялары әлеуметтік процестерді макро немесе мезодеңгейде, сонымен бірге қоғам мүшелерінің өмір әрекетінің микродеңгейінде белгілеу және зерттеу үшін қолданылатыны белгілі. Әлеуметтік жұмыста объективті мен субъективті өзара әрекеттесуінің үш деңгейінің барлығы көрініс табады; бұл тек әлеуметтік жұмыс жүйесінің күрделілігі, көпдеңгейлілігін ғана емес, сонымен бірге адамдардың оларды қоршаған материалды, әлеуметтік және рухани ортамен өзара қарым-қатынасын федералды, аймақтық және өндірістік-тұрмыстық деңгейдегі басқару мен реттеу жөніндегі сәйкес ұйымдастырушылық құрылымның үздіксіздік, тұтастық пен қажеттілігін көрсетеді. Бұл ретте әлеуметтік жұмыс субъектісі (маман, белгілі бір бағыттағы әлеуметтік қызмет, жалпы тұрғындарды қорғау мекемелері мен ведомстволар болсын) мен әлеуметтік жұмыс объектісі (нақты бір адам, отбасы, әлеуметтік топ немесе басқа қауымдастық болсын) өздері аса күрделі әлеуметтік және биоәлеуметтік жүйелерді ұсынады және көптеген ғылыми бағыттардың пәні болып табылатынын байқаған дұрыс. Әлеуметтік жұмыс бұл зерттеулердің жетістіктері мен нәтижелерін елемеуге құқықсыз.

Әлеуметтік процестердің өзгешелігі қоғамдық өмірдің барлық жақтарына белсенді ықпал етуінен құралады, тұлға, отбасы немесе әлеуметтік-демографиялық топ мүдделері мен қажеттіліктерімен өкпектеледі, сондықтан әлеуметтік жұмыста оларға мақсатты әсер етуде әлеуметтік басқару теорияларының ғылыми жетістіктерін

ескермеу мүмкін емес. Міне, неліктен, әлеуметтік жұмыста қалыптасып келе жатқан басқару қатынастарының заңдылықтары мен ерекшеліктері оның ғылым ретіндегі құрылымының маңызды компоненті болып табылады. Ғылым ретіндегі әлеуметтік жұмыс құрылымына әсер ететін басқарушылық қатынастарының әртүрлерінің ішінде субординация, координация, корреляция секілді қатынастарды бөлу қажет.

Субординация қатынастары – бұл басқару қызметінің ортақ мақсатын іске асырылуы кезінде біреуінің екіншісіне бағынуын білдіретін басқару органдары, еңбек ұжымдары мен жеке тұлғалар арасындағы байланыс. Субординация қатынастарына бағынудың іске асуын қамтамасыз ететін басқару органдарының белгілі бір ұйымдық формалары сәйкес келеді. Мысалы, мұндай байланыс бақару функцияларына ие және басқарушылық әсер етудің билік әдістерін қолданатын әлеуметтік қорғау мен тұрғындарға қызмет көрсету мемлекеттік органдарына тән, бұл ұжымның бірлесіп жұмыс істеуін жайғастыру, басқарушылық процестің қатысушылары қызметінде апаттылықты болдырмау қажеттілігімен айқындалады.

Координация қатынастары – бұл басқарушылық процесс қатысушылары арасындағы тікелей бір-біріне бағынбаған байланыстар. Индивидуалды және ортақ мақсаттарды іске асыру барысындағы өз әрекеттерін келісімге келу процесінде көрініс табады. Қоғамдық өмірдің экономикалық, саяси, рухани және әлеуметтік элементтері арасындағы өзара байланыстардың кеңеюі мен тереңдеуі әлеуметтік жұмыстағы жүйелілік, кешенділік рөлінің күшеюін, әлеуметтік жұмыстың басқару тетігінде координация қатынасы маңыздылығының өсуін қарастырады.

Жоғарыда айтылғандай, әлеуметтік жүйелер үшін құрылымның басты компоненті ретінде адамның болуы тән. Жүйедегі әртүрлі реттегі құрылымдық компоненттердің өзара әрекеттесуі олардағы корреляциялық байланыстардың маңыздылығын күшейтеді. Корреляциялық байланыстардың мәні себеп-салдарлық байланыстардың көрінуінің жанамалығында, кей кезде жүйенің тәртібінің себеп пен салдарлардың тұтас жиынтығының күрделі үйлесуінде жатыр. Бұл, әсіресе, әлеуметтік жұмыстың теориясы мен практикасына тән, мұндағы байланыстылық жан-жақты терең және көпдеңгейлі сипатқа ие, ал белгілі бір құбылыстың себебі өз салдарының тікелей немесе жанама әсерін сезінуі мүмкін.

XIX ғ. аяғы – XX ғ. басы әлеуметтік жұмыс кәсіби қызметтің түрі ретінде қалыптасады. Әлеуметтік жұмысты кәсіп, мамандық ретінде ресми мойындау, ресми мемлекеттік құжаттарда әлеуметтік жұмыс лауазымын енгізу әртүрлі мемлекеттерде әртүрлі уақытта жүзеге асты.

Әлеуметтік жұмыстың кәсіби қызмет ретінде пайда болуы XIX ғ. аяғына жатады және Мэри Элен Ричмонд (АҚШ) әлеуметтік жұмыстың тұжырымдамасы мен ойлардың іске асуымен тікелей байланысты.

М. Ричмонд бастамасы арқасында 1898 жылы қолданбалы қайырымдылықтың алғашқы ұлттық мектебі (қазірде Колумбия университетіндегі әлеуметтік жұмыс факультеті) құрылды және өз қызметін бастады. 1899 жылы Мэри Элен Ричмонд алғашқы кітабы бастырып шығарылды – «Кедейлерге деген достық сапар: қайырымдылық ұйымдарда жұмыс істейтіндер үшін басшылық», онда әлеуметтік жұмыстың ғылыми дәлелденген әдістердің негізі салынды. Өзінің келесі кітабында «Әлеуметтік диагноздар», 1917 ж. шыққан, Ричмонд әлеуметтік жұмыстағы өзінің әдісін тым толық ұсынды, ол аяғында әлеуметтік жұмыстың жеке әдісі атына ие болды. Шамамен бұл уақытта кәсіби қызметкерлерді дайындау бойынша алғашқы мектептер пайда болады.

Дарашылдықтың американдық идеологиясына қарасақ, кедейшілік ауру, индивидтің өзінің тәуелсіз өмірін дербес ұйымдастыруға қабілетсіздік ретінде қарастырылады. Клиент өзіндік ауру рөлінде шықты және әлеуметтік қызметкердің міндеті нашар күйдегі индивидті «әлеуметтік емдеуге» және қамқорлықтағыға өзінің мәселелерін жеке шешу мүмкіндігіне деген дайындыққа түйістірілді.

Әлеуметтік жұмыстың негізіне салынған болатын медициналық үлгі – әлеуметтік қызметкер мен клиенттің өзара әрекеттесуі келесі құрылымдық элементтердің үйлестіруін көрсетеді: Фактілерді жинау – әлеуметтік диагноз – әлеуметтік терапия.

«Әлеуметтік диагноздарда» Ричмонд белгіледі, әлеуметтік жұмыстағы ең маңызды – әлеуметтік диагноздарды қою және оны индивидке және отбасыға көмек беру әдісін таңдау кезіндегі негіз ретінде алу.

Белгіленген диагноз белгілі бір жағдайдағы жайттарды есепке алумен, мәселенің себебін табуға және оны шешу бойынша шараларды белгілеуге мүмкіндік береді. Әлеуметтік диагноз клиенттің тұлғасын және оның әлеуметтік жағдайын да бағалауды жорамалдады. Ричмонд

әлеуметтік көмекті шаралардың қиыстырулары ретінде қарастырды, олардың нәтижесі индивидтің, сонымен қатар оның әлеуметтік ортасының өзгеруі болып табылады.

Әлеуметтік шараларды Ричмонд екі бірін-бірі толықтыратын категорияларға жіктейді:

- емдеудің жанама әдісі;
- тікелей әдісі.

Жанама әдіс ортаға деген әсер етуден, әлеуметтік қоршаудың өзгерісі арқылы клиенттің қолайлы бағыты үшін өмірлік жағдайына ықпал ету мүмкіндігінен тұрады.

Тікелей әдіс ұсыныстар, кеңестер, көндірулер, сонымен қатар клиентті шешімдерді өндіру мен қабылдауға тарту мақсатындағы тиімді пікірталастар көмегімен клиенттің өзіне тікелей әсер етуде жатыр.

Клиентке деген әсер етудің жанама әдісі мен тікелей әдіс әлеуметтік жұмыс теориясындағы екі негізгі бағыттардың – психологиялық және әлеуметтік дамуына себепші болды.

Ричмонд ойлары тек қана жаңа мамандықтың негізін ғылыми әзірлеуге үлес қосқан жоқ, сонымен бірге әлеуметтік жұмыстың тұжырымдамалары мен теориялық мектептерінің дамуында өзінің бейнесін тапты. Тарихи жоспарда әлеуметтік жұмыстың теориясындағы тым атақты мектептеріне диагностикалық және функционалдық жатады.

Диагностикалық мектеп Нью-Йорктегі Смит колледжімен тікелей байланысты, онда 1918 ж. әлеуметтік қызметкерлерді дайындау жүзеге асады. Бұл уақытта бірінші дүниежүзілік соғыс ардагерлері мен олардың отбасы мүшелерінің эмоционалдық мәселелерін жеңудегі жұмысқа қабілетті мамандарға қажеттілік туындайды.

Әлеуметтік қызметкер мен клиенттің өзара әрекеттесуінің теориялық негізі сапасында медициналық үлгі алынды, алайда Ричмонд ойлары сөйтіп тура қарама-қарсы қабылданған болатын, оның жеке көзқарастарына қайшы келетіндей. Әлеуметтік қызметкерлердің ішінде дәл диагностикалық мектептің өкілдері З. Фрейдтің теориясының ықпалын сезді. Негізгі назар клиенттің ішкі әлеміне аударылды, әлеуметтік процестер мен әлеуметтік орта артқы жоспарға ығыстырылды. Психоанализ ықпалының күшеюімен негізгі акцент клиенттің балалық шағы туралы ақпаратты жинауға, оның тұлғасын бағалауға ауысады, өз кезегінде жағдайды бағалау қосымшаға айналады.

Клиент пен әлеуметтік қызметкер арасындағы қарым-қатынас жеткілікті авторитарлық-

қа айналады, ал соңғының міндеті клиентті емдеуге айналады, оның тұлғасының өзгеруі және оның қоршаған ортаға бейімделуге көмек ретінде түсініледі.

Жаңа бағыт әлеуметтік қызметкерлердің Пенсильвандық мектебінде 1930 ж дами бастады, бұл әлеуметтік орта мен көмек көрсету процесіне деген қызығушылыққа байланысты болды, бірақ емдеу процесіне емес, ал ең дұрысы әлеуметтік қызмет аясындағы көмек ретінде. Осы бағыт функционалдық мектеп атына ие болды.

Функционалдық мектеппен негіз ретінде клиенттің өзгеріс тілегі, оның емдеу барысында көмекті қабылдауға деген қабілеті алынды. Осы ағым өкілдерінің диагностикалық мектептен өзгешелігі негізгі назар клиенттің ерте балалық әсері мен нақты диагнозды қоюға емес, ал өзгерістер процесінің басталуына аударылды. Функционалдық мектеп шеңберінде көмектің аппаратын ұйымдастыру бойынша түпнұсқалық әдістемесі ұсынылды – оны беру мен қабылдау. Сонымен негізгі екпін осындай түсініктерге, құрылым мен процесс ретінде, сонымен қатар әлеуметтік қызметкер мен клиенттің дұрыс өзара қарым-қатынасын тұрғызуға жасалды. Өзін-өзі анықтау – клиенттің өзі үшін шешу құқығы түсінігі енгізілген болатын. Осылайша, әлеуметтік жұмыстың мәнін замандас түсінуге деген ауысу мен Мэри Элен Ричмонд өкілі болған авторитарлық және ресми қатынастардан бас тарту жүреді.

Функционалдық мектептің теориялық базасының қалыптасуы үшін әлеуметтік жұмыстың Пенсильвандық мектебіндегі В. Робинсонның 1930 ж. шыққан «Әлеуметтік жеке психотерапиясындағы өзгерістің психологиясы» атты кітабы шешуші мағынаға ие болды. Клиент көмек беру процесінің ортасына қойылады және тек клиент өзі өзінің өткенін талқылау үшін тақырып сапасында таңдайтыны, әлеуметтік қызметкер үшін маңызды болып табылады.

Функционалдық мектептің өкілдері диагностикалық мектептің өкілдеріне қарағанда есептеді, сондықтан клиент өзін жақсырақ біледі, ол өзінің мәселесіне диагноз қоюға қабілетті. Маманның міндеті көмек беру процесі үшін және әлеуметтік қызметкер мен клиент арасындағы қатынастарды қалыптастыру үшін жауапкершілікті өзіне алудан тұрады.

Функционалдық мектептің пікірі бойынша, басқа адамның «Мен» тану мүмкін емес. Оның орнына клиент ашыла алатын қарым-қа-

тынастарды жасау керек. Осыған байланысты әлеуметтік қызметкерден өзін жақсы білуге талап етіледі. Әлеуметтік қызметкерді дайындау «жаппай түрткіленуде» болуы тиіс, ол өздігінен даму мен өзін тануға себепші болады.

Әлеуметтік жұмыстағы замандас тұжырымдамалардың арасында жүйелік-теориялық келу өзекті, онда әлеуметтік процестер себепті-тергеулік тәуелділікте қарастырылады. Әрбір адам бірнеше жүйенің қатысушысы болып табылады: отбасы, достар қауымы, мектеп немесе еңбек ұжымы. Олардың бәрі өзара әсер көрсетеді және бұл әлеуметтік қызметкермен клиентпен жұмыс істегенде ескерілуі керек.

Әлеуметтік жұмыста сөзсіз қызығушылықты әлеуметтік іс-әрекет тұжырымдамасы көрсетеді. Әрбір адам екі бастаудың тасушысы – биологиялық және әлеуметтік. Адамша іс-әрекеттер әлеуметтік аспектідегі өзі ұйымдастыратын жүйе ретінде рәміздермен жүзеге асады – тіл, құндылықтар мен нормалар, олар жалпы қабылданған нормалар мен құндылықтардан тәуелді жеке іс-әрекеттерді шарттайды. Бірақ адамның қылықтары, олар тіпті қоғамдық қарым-қатынастармен регламентацияланса да, ортаның шартынан іс-әрекеттердің иррационалдылығы мен тәуелсіздігінің белгілі бір білінуін алып жүреді және бір уақытта субъективті «белгіленген жағдайлардың» тәуелділігін. Сол себепті әлеуметтік қызметкер тек қана әлеуметтік жұмыстың теориясы мен әдістері ғана емес, сонымен қатар қоғам туралы жеткілікті пікірлер, әртүрлі әлеуметтік топтардың қызығушылықтары мен қажеттіліктері, заңнама және жалпы қабылданған нормалар, потенциалды клиенттердің мәдени және этникалық ерекшеліктері туралы білуі қажет.

Сонымен бірге әлеуметтік қызметкер клиентпен өзара әрекеттесуде сәттілікке сене алады, ол тек мәртебе және басқа әлеуметтік сипаттамаларды ғана емес, сонымен қатар жеке физикалық және психикалық, яғни адамның биологиялық ерекшеліктерін есепке алады, олар әлеуметтік фактор секілді оның қылықтарда білінеді. Сондықтан әлеуметтік жұмыс – бұл тек теория ғана емес, сонымен қатар басқа адамдармен өзара әрекеттесу өнері, көбінесе психологиялық мәселелерді көретін немесе қиын өмір жағдайларында болатын.

Осы тұжырымдамаға сәйкес әлеуметтік қызметкер негізінде табиғи және әлеуметтік жатқан жанжалмен істес болады. Бұл тезисті келесі үлгідегі мысалмен дәлелдеуге болады. Жас

адам күшке, жігерлілікке, қуанышты отбасылық өмір туралы қиялдарға толы. Бірақ бұған жету, қоғамдағы жағдайға, табыстың көзіне, жалақыға тәуелді. Ол үшін, өз кезегінде, сәйкес білім мен біліктілікті алу қажет, ал қызық және жақсы төленетін жұмысты табуда белгілі бір бәсекелестікке шыдау керек. Сүйтіп, қазір тілек бақыт белгісіз мерзімге ығыстырылды. Бұл мысалда әлеуметтік қызметкер жанжалға тап келеді, шартталған, бір жағынан, аса көтерілген қажеттіліктермен және оларды жүзеге асырудағы шектелген мүмкіндіктермен және сұраныстармен – екінші жақтан.

Әлеуметтік нарықтық шаруашылық тұжырымдамасының жасаушылары неміс профессорлары Альфред Мюллер-Армак, Александр Рюстов, Вильгельм Репке мен Людвиг Эрхард болды. Әлеуметтік нарықтық шаруашылық тұжырымдамасының авторларымен «үшінші жол» ретінде қарастырылды, XIX-XX ғ. басындағы батыс мемлекеттердің көпшілігінде билеген түріндегі және Сталинмен және Гитлермен өздерінің мемлекеттерінде, қоғам мен экономикадағы тұрақты, экономикалық тиімді, бос тәртіпке апаратын жол ретінде енгізілген тоталитарлы әкімшілік экономика арасында созылып жататын .

Әлеуметтік нарықтық шаруашылықтың экономикалық-саяси тұжырымдамасы әлеуметтік қорғалумен және әлеуметтік әділеттілікпен байланысты құқықтық мемлекетпен кепілді бостандық, экономикалық бостандық пен әлеуметтік мемлекеттің идеалдарын жинақтауға бағытталған. Бұл мақсаттардың үйлесуі – бостандық пен әділеттілік – «әлеуметтік нарықтық шаруашылық» түсінігінде қамтып көрсетіледі.

Нарықтық шаруашылық шаруашылық бостандықты кейіптейді. Ол тұтынушының өзінің таңдау бұйымы (тұтыну бостандығы) бойынша сатып алу еркіндігінде; өндіру құралдар иесінің жұмыс күшіне, ақшаны, мүлік пен кәсіпкерлік қабілеттерді жеке өз білгенінше (кәсіптің еркіндігі, жұмыс орны мен мамандықты таңдау еркіндігі, жеке меншікті пайдалану еркіндігі) пайдалану еркіндігінде; кәсіпкерліктің тауарларды өз білгенінше өндіру мен сату (өндіру мен сауданың еркіндігі) еркіндігінде және тауарлар мен қызметтерді әрбір сатып алушы немесе сатушының басқалар (жарысу еркіндігі) секілді мақсаттарға қол жеткізу еркіндігінде жатыр. Еркіндікке деген құқық үшінші адамның құқықтары, конституциялық тәртіп немесе адамгершіліктің ережелері бұзылатын жағдайларда шектеледі.

«Әлеуметтік» термині білдіреді:

1. Нарықтық шаруашылық өзінің экономикалық тиімділігіне қарай, яғни «барлық үшін ауқаттылықтың» экономикалық алғышарттарын жасау және үшінші адамның құқықтарына тиіспеу шектерімен шектелген экономикалық бостандықтың арқасында әлеуметтік сипаттамаға ие.

2. Нарықтық шаруашылық әлеуметтік қажетсіз нәтижелерге апаратын жерден шектелуі тиіс немесе еркін экономикалық процестің нәтижесі, егер олар, қоғамның құндылықты көріністеріне сәйкес, жеткілікті әлеуметтік болып табылмаса түзетілуі тиіс.

Сондықтан «әлеуметтік нарықтық шаруашылық» түсінігі саяси реттеу ой ретінде анықталуы мүмкін, мақсаты дәл нарықтық экономиканың өнімділігі қамтамасыз етілген қоғамды біріктіру, бәсекелестікке тұрғызу, әлеуметтік процеспен жеке бастама болып табылады. Нарықтық экономикалық тәртіп негізінде әлеуметтік қорғаудың әртүрлі және тегіс қамти алатын жүйесі жасалуы мүмкін.

Әлеуметтік нарықтық шаруашылық тұжырымдамасының негізінде мемлекеттің экономикалық саясатын адамға бейімдеу қажеттілігі жатыр, ал адамды экономикалық саясатқа емес, өсиет пен адамгершілік қағидаларымен келіседі.

Әлеуметтік нарықтық шаруашылық пен құралдың мақсаттарын, оларды жалпы тұжырымдамасына сәйкес оларға әлеуметтік қол жеткізу үшін пайдалануға қажетті, келесідей сипаттауға болады:

– Экономикалық тиімді және әлеуметтік әділетті ақша жүйесін қамтамасыз ету.

– Барынша жоғары ауқаттылыққа қол жеткізу.

– Әлеуметтік қамсыздықтың, әділеттілік пен әлеуметтік озықтық.

Барлық осы экономикалық-саяси мақсаттар бір уақытта әлеуметтік мемлекетте тұрақтанатын азат қоғамдарда өзінің соңғы мағынасына ие болады.

Әлеуметтік жұмыс еуропалық өлшемде әлеуметтік саясатпен және мемлекет болып табылатын әлеуметтік институтпен тығыз байланыста болады. Әлеуметтік көмектің қазіргі үлгісінің қалыптасуына Эльберфельдский жүйесінің қағидалары маңызды әсер етті, өзінің атауын ол тиімді қолданған қаланың атауынан алды және кейін XIX ғасырдың ортасында Германияның барлық аумағында және Францияның бөлігінде таралуын алды. Осы қағидалардың негізіне келесі ережелер жатады:

– Әрбір қамқоршының жеке сұрақтарды және істердің жалпы бағыттарын орталықтандыруын қарастырудағы дербестігі.

– Әрбір мұқтажды толық зерттегендегі көмекті жекелендіру.

– Қоғамның кедей қабаттарын мойындау ісіндегі белсенді қатысуға шақыру.

Уақыт өте жұмыстың пішіні мен тәсілдері өзгеріп отырды, бірақ әлеуметтік жұмыстың басты қағидасы әлеуметтік көмекті көрсету болып қалуда, әлеуметтік қызметкердің басшылығымен және клиенттің тікелей қатысуымен өзіне көмек көрсету дағдыларының қалыптасуы ретінде түсінілетін. Әлеуметтік қызметкердің стратегиясы клиенттің дербестік деңгейін, оның өзінің өмірін бақылау мен туындайтын мәселелерді өзі шешу қабілетін көтеруге бағытталған.

Әлеуметтік жұмыстың ғылыми тұжырымдамасы тек субъективті-объективті қарым-қатынастардың жаңа оқуын, адамның жігерлілігінің әртүрлі түрлерінің суперпозициялары мен уақыттың ғылыми ойларын, мәдениет аспектісінің жігерлілігін ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік іс-әрекет теориясында, адам санасының түсінігі оның эмоционалдық-құндылықты мағыналық аспектісінде, болжамдық коммуникативті функциясының өнегелі іске асуы.

Адамды ғылымның объектісі сапасында басты және қолданбалы ғылымдардың тұтас кешені зерттейді: биология, антропология, физиология, психология, культурология, этнология, тарихи және әлеуметтік ғылымдар. Әлеуметтік жұмыстың теориясы адам туралы осы ғылымдардың жалпылауы негізінде қалыптасады, ғылыми өнім алу мақсатында ғылыми мәліметтердің синтезін іске асыра отырып, оның көмек көрсету, қолдау, терапияның қолданбалы әлеуметтік технологияларында жүзеге асу мүмкіндігінен.

Ғылымның атақты американдық тарихшысы Томас Кун нақты мәдени-тарихи заманға сәйкес келетін тұжырымдамалардың, ойлар мен ғылыми қауымдастықтардың жиынтығын анықтады, ғылыми парадигма ретінде. Ғылымдағы парадигманың қалыптасуына мәдениеттің әртүрлі салаларының ықпал етуі ғылыми мектептердің барлық дамуымен және мәдениеттің дамуымен дәлелденген. Әлемнің ғылыми суретінің өзі белгілі бір ғылыми парадигманың ықпалынан салынады: көне, классикалық, механикалық, қазіргі, классикалық емес, постқазіргі (постклассикалық емес).

Әлемнің ғылымға дейінгі суретінде, Вебер бойынша, ыңғайсыздану, әлемнен қашу басым

болды, классикалық ғылымда – әлемді игеру, табиғаттың бағынуы, білімнің объективизациясы. Құтылу ойы, христиандықпен енгізілетін, абстракті-гуманистік және дүниелі сипаттаманы алып жүрді. Және тек ХІХ ғасырдың аяғында әлеуметтік іс-әрекет бағдарламасы тұрмыс дәстүрінің элементі ретінде адамның өмір жолын нақтылады және дербестеді. Адам социумның, ғарыштың, биосфераның, күнделікті өмірдің және өз «Мен» инвайронменталды салаларында болып қалды. Алайда, адамның әр алуан әлемдерге (биосфераға, социумға, ғарышқа, күндегі жайға, экзистенцияға) қосылуы, қандай болса да тәуекел: ол тәуелді және белгілі бір саладан «түсіп қалуы» мүмкін. Ендеше, мәдениетпен нормативті-сабақтас бағдарламалау, бір жағынан, генетикалық бағдарламалар да – басқа жақтан әрқашан үйлесімді түйіспейді, ал кейде толық жайсыздықты жасайды. Шығармашылық, жасандылардың әлемі, өнегелік пен өмір мәні мәдениеттің жоюын қарсы алады, өмірлік және әлеуметтік апаттар.

Бұдан басқа, ғылыми тиімділік үлгісінің өзі мәдениеттің дамуында өзгеріп отырды. Классикалық ғылымда әлемнің таза объективизациясы классикалық емес ғылымның объективті әлеміне субъективтікті әкелумен ауысты, ал біздің заманымызда ғылымның тиімділігі оның құндылықтық бағытынсыз мүмкін емес.

Ғылыми тиімділіктің типологиясы сондықтан қазіргі ғылыми қауымдастықта қабылданған позицияларды белгілейді: әлемді классикалық

тиімді объективизациялау (Ньютон), әлемнің субъективті-объективті классикалық емес суреті (Бор) және әлемнің аксиологиялық пост-классикалық емес суреті (Пригожин). Ньютон-Гегельдің әлемдік абсолютті сұлба үлгісіндегі әлемнің классикалық ғылыми суреті сызғыштық елестерді, лапластық детерминизмді, табиғатты объективизациялайтын талдауды әйнектей рационализмдеуді қосты. Адам өмірдің субъектісі ретінде әлемнің суретінен шығарылған болатын, тек тану үстіндегі субъект, құбылыстарды, процестерді, заңдылықтарды белгілейтін жақты бақылаушы рөлінде шығады. Бұл техногендік еуропалық тиімділіктің бесігі көне грек өркениеті, ғылыми мектептердің, математика мен философияның пайда болуы, мифостан логосқа өту, ақшаның теңге үлгісі мен құлдар мен жерге деген жекеменшік болды. Орта ғасырдағы көне мәдениеттің дамуы білім беру стандарттарының дамуында, университеттердің пайда болуында, логистиканың қалыптасуында қадам жасады. Және әлемнің сымбатты суретінің аяқталуын біз жаңа уақытта табиғат туралы ғылымның өркендеуі ретінде байқаймыз, механиканың, математиканың, географияның, биологияның. Еуропадағы техногендік өркениеттің мәдени матрицасы ғылымның инновациялық түрін қалыптастырды, танудың субъектісі мен объектісін поляризациялап және тәуелсіз математикалық қызмет үлгісіндегі абсолютті уақытты объективизациялады.

Әдебиеттер

- 1 Payne M. *Modern Social Work Theory: a Critical Introduction*. – L., 1991.
- 2 Григорьев С.И., Гуслиякова Л.Г. *Основы построения концепции и организации социальной работы в России первой половины 1990-х годов*. – Барнаул – М., 1993; *Социальная политика и социальная дифференциация: вопросы теории и практики социальной работы*. – Барнаул, 1993. – С. 112-115.
- 3 *Справочник по социальной работе*. – М., 1997. – С. 357-360.

References

- 1 Payne M. *Modern Social Work Theory: a Critical Introduction*. – L., 1991.
- 2 Grigoriev S. I., Guslyakova L. G. *Osnovy postroeniya koncepcii i organizacii social'noi raboty v Rossii pervoi poloviny 1990-h godov*.-Barnaul-M., 1993 *Social'naya politika i social'naya differenciaciya: voprosy teorii i praktiki social'noi raboty*. Barnaul, 1993.-S. 112-115.
- 3 *Spravochnik po social'noi rabote*. – M., 1997. – S. 357-360.